

ФОРМУВАННЯ НАВЧАЛЬНО-ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ У КОНТЕКСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МЕТИ І ЗАВДАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

У статті розглядається значення навчально-пізнавальної активності учнів у процесі їх становлення. Наголошується, що роль процесу формування навчально-пізнавальної активності учнів полягає в організації їхньої діяльності з метою визначення таких методів, прийомів, форм і змісту навчання, які сприяють підвищенню пізнавального інтересу, активності, творчості, самостійності учнів у засвоєнні знань, формуванні вмінь та навичок, використання їх на практиці.

Ключові слова навчально: -пізнавальна активність, навчальна діяльність учнів, пізнавальний інтерес.

Terletska L. Pupils' learning-cognitive activity formation in the context of aim and tasks realization of ukrainian education. The pupils' learning-cognitive activity importance during their formation years are considered in the article. It is noted that the process' role of pupils learning-cognitive activity formation is to organize their activities in order to identify such methods, techniques, forms and content of training that promote cognitive interest, activity, creativity, independence of pupils in learning, developing abilities and skills, their usage on practice.

Key words: learning-cognitive activity, pupils' learning activity, cognitive interest.

Терлецкая Л. Формирование учебно-познавательной активности учащихся в контексте реализации цели и задач украинского образования. В статье рассматривается значение учебно-познавательной активности учащихся в процессе их становления. Отмечается, что роль процесса формирования учебно-познавательной активности учащихся состоит в организации их деятельности с целью определения таких методов, приемов, форм и содержания обучения, которые способствуют повышению познавательного интереса, активности, творчества, самостоятельности учащихся в усвоении знаний, формировании умений и навыков, использования их на практике.

Ключевые слова: учебно-познавательная активность, учебная деятельность учащихся, познавательный интерес.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток сучасного суспільства на засадах гуманізації й демократизації зумовлює нагальну необхідність у вихованні представників підростаючого покоління як ініціативних, високоморальних особистостей, які беруть активну участь у різних сферах його життєдіяльності та активно взаємодіють з іншими людьми. Майбутнє країни, її успішний розвиток, в першу чергу, залежить від того, на які цінності буде зорієнтоване прийдешнє покоління, які життєві пріоритети воно для себе вибере. Саме тому одним з ключових завдань державної політики має стати всебічний аналіз системи середньої освіти, вивчення позитивних й негативних тенденцій у її розвитку та вироблення стратегічних засад державної освітньої політики з виховання справжніх громадян країни.

Розвиток системи освіти України активізував інтерес суспільства до гуманістичних ідей, загальнолюдських цінностей, престижу освіченості, професіоналізму,

конкурентоспроможності на ринку праці. Одне з провідних завдань сучасної загальноосвітньої школи – створити стійкий інтерес дитини до навчання, заохотити її до нових відкриттів, підвищити пізнавальну активність. Науковці й учителі-практики розробляють нові підходи до формування позитивної мотивації в учнів, апробують інноваційні форми і методи роботи, що сприяють підвищенню якості навчально-виховного процесу. Безумовно, формування пізнавальної активності учнів у навчальній діяльності є важливим завданням для підготовки майбутніх фахівців будь-якої спеціальності.

Аналіз досліджень. Проблемою формування пізнавальної активності учнів займалися як психологи (Б. Ананьєв, Л. Божович, Л. Виготський, П. Гальперін, В. Давидов, Г. Костюк, О. Матюшкін, С. Рубінштейн та ін.), так і педагоги (М. Данилов, В. Ільїн, Д. Вількеєв, В. Лозова, Г. Щукіна та ін.). Перші спроби демократизації процесу формування пізнавальної активності учнів зробили Ш. Ганелін, Н. Зенченко, В. Пилипчук, Т. Панфілова, В. Помагайба, В. Сиркіна, В. Селіванов. До цього спонукали дослідження таких зарубіжних вчених, як Г. Кершенштайнер, М. Монтесорі, С. Френе, Р. Штайнер.

На сьогодні В. Лозова визначила сутність пізнавальної діяльності та обґрунтувала необхідність формування в ній активності учнів (на основі попередніх психолого-педагогічних досліджень, зокрема Г. Костюка [6]). Питання про пізнавальну активність особистості, породжену пізнавальними потребою та інтересом, досліджували О. Киричук, Ю. Шаров та Г. Щукіна [7, 8], які підкреслювали наявність внутрішніх мотивів у пізнавальній діяльності.

Л. Арістова стверджує, що активність слід розуміти як виявлення перетворювального, творчого ставлення до діяльності [1]. У цьому контексті С. Галкін [3], А. Матюшкін, І. Харламов, Т. Шамова акцентують увагу на свідомому спрямуванні учнем власних зусиль у засвоєнні знань, формуванні здатності до вольової напруги, концентрації на досягненні позитивного результату. Невипадково В. Буряк [2], Л. Данилова [4] та інші пов'язують активність особистості з її особистісним самовизначенням, творчістю та самодіяльністю.

Зауважимо, що в педагогіці не проводилися комплексні дослідження, присвячені ролі процесу формування пізнавальної активності учнів загальноосвітньої школи у контексті реалізації мети і завдань української освіти. Звідси, обрана проблема дослідження є дійсно актуальною.

Мета статті – розкрити роль процесу формування пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес навчання повинен не тільки давати учням знання, уміння і навички, впливати на їхню свідомість і поведінку, але й розвивати пізнавальну активність, що в свою чергу виступає рушійною силою психічного розвитку особистості. Однак у сучасній школі навчання в основному зводиться до запам'ятовування навчального матеріалу, відтворення знань і прийомів дії, стандартних засобів розв'язування поставлених задач. Таким чином, потяг до навчання знижується і дитина позбавляється радості власного відкриття, творчого бачення завдання та самостійної участі у процесі діяльності. Адже основною умовою успіху в розвитку мислення, на нашу думку, є висока пізнавальна активність самих учнів, а творче ставлення до визначених завдань може бути показником творення особистості. Саме цю особливість психіки не слід недооцінювати, а варто створювати умови для виявлення будь-якої творчості учнів і розвитку її.

Терлецька А. Формування навчально-пізнавальної активності учнів...

Відомий український психолог Г. Костюк у «Педагогічній енциклопедії» характеризує активність, як «...здатність змінювати навколишню дійсність у відповідності до особистих потреб, поглядів, мети. Як риса особистості, активність виявляє себе в енергійній, ініціативній діяльності, у праці, у навчанні, в громадському житті, різних видах творчості, у спорті, іграх тощо» [6].

Поняття навчально-пізнавальної активності учня М. Ігнатенко трактує як «рису особистості, яка виявляється в її готовності, в прагненні до навчально-пізнавальної діяльності, в тому числі і самотійної, а також у якості здійснення діяльності, у виборі раціональних шляхів до досягнення поставленої мети»; водночас поняття «активізація навчально-пізнавальної діяльності учнів» ученим розуміється, як «процес, мобілізації інтелектуальних, морально-вольових та фізичних сил учнів на досягнення конкретної мети навчання, розвитку та виховання; на посилену спільну навчально-пізнавальну діяльність вчителя та учнів; на спонукання до її енергійно цілеспрямованого здійснення; на подолання інерції, пасивності та стереотипних форм викладання і навчання» [5, 18].

Своєю чергою Л. Арістова стверджує, що активність слід розуміти як виявлення перетворювального, творчого ставлення індивіда до об'єктів пізнання і передбачає наявність таких компонентів активності, як вибір підходу до об'єктів пізнання, постановку після вибору об'єкта мети, завдання, яке необхідно виконати, перетворення об'єкта в наступній діяльності [1].

Г. Щукіна розглядає значущість пізнавальної активності у «творенні особистості, яка виявляє інтелектуальний відгук на процес пізнання, живу участь, розумово-емоційну чуйність в пізнавальному процесі» [8]. Таким чином, досліджуючи означення пізнавальної активності у навчальному процесі, акцентуємо увагу на такому тлумаченні цього поняття: пізнавальна активність є цілеспрямованою діяльністю з метою збудження інтересу, підвищення активності, творчості, самотійності, мотивованої діяльності учнів у засвоєнні знань та посилення взаємодії учасників навчально-виховного процесу, що веде за собою вдосконалення змісту, форм, методів, прийомів і засобів навчання. Тому одну з актуальних проблем на сучасному етапі розвитку педагогічної теорії та практики вбачаємо у визначенні ролі процесу навчально-пізнавальної активності учнів. Адже від неї залежить ефективність навчання: свідоме і стале здобуття знань, перетворення знань у переконання, розвиток інтересу до навчальної діяльності, самотійність думки та практичних дій учнів.

Так, С. Галкін зазначає, що успішне засвоєння знань припускає таку організацію пізнавальної діяльності учнів, при якій навчальний матеріал стає предметом активних розумових і практичних дій кожної дитини. Тому, на думку автора, пошуки методів навчання, що підсилювали б активізуючий вплив на процес навчання, призводять до підвищення актуальності розвивальних методів, організації самотійної роботи, розробки творчих завдань тощо. При цьому психологічно обґрунтованою виглядає така організація уроку, за якої діти вчать не за примусом, але за бажанням і внутрішніми потребами [3, 12]. Проте в сучасній школі, на жаль, традиційні уроки дають можливість учневі активно діяти лише декілька хвилин упродовж навчального дня, коли, наприклад, він є біля дошки. Більшість часу учень слухає вчителя чи відтворює почуте, запам'ятовує навчальний матеріал, застосовує типові прийоми розв'язання. Звідси активність розумових дій не відбувається, а пасивність неминуче призводить до втрати інтересу до предмета і до навчання в цілому.

Л. Данилова, визначаючи пізнавальну активність учня як його внутрішню готовність до подальшої участі в напруженій розумовій та практичній діяльності у процесі оволодіння знаннями уміннями і навичками та виявлення самостійності й творчого підходу до вирішення навчальних завдань, стверджує, що для її збереження важливо включити його в таку діяльність, яка не набагато випереджала б рівень розвитку. Адже якщо учень буде не в змозі виконати складне завдання, це спричинить невпевненість у своїх силах, відверне від навчання [4, 18]. Таким чином, завдання треба ставити посильні, але такі, що вимагають певної напруги. Разом з тим, учена відзначає, що не можна запізнюватися із включенням учнів до складнішої творчої діяльності, тому що без цього вони не зможуть розвиватися. Виконання різноманітних за змістом та формою творчих завдань, безперечно, є одним з дієвих способів формування і розвитку пізнавальної активності учнів. Адже творчі здібності учнів мають свої характерні особливості, а їх своєрідність міститься не стільки в продукті творчості, скільки в самому її процесі.

Ствержуючи, що пізнавальна активність у навчальному процесі вимагає об'єктивної закономірності навчання як активного процесу пізнання, Л. Данилова наголошує, що це і є законом безумовної необхідності активної діяльності учнів у пізнанні. Його суть у тому, що характер і ступінь активності учня у навчанні можуть бути різними. Але воно не відбувається або є малоефективним, якщо учні не виявляють активності у навчанні [4, 19]. Звідси, розглядаючи процес навчання як систему взаємодії між учителем і учнями, можемо стверджувати, що кінцевий результат залежить від пізнавальної діяльності останніх. Учитель лише створює необхідні умови для збудження пізнавальної активності дітей, виявлення ними самостійності та пошуку. Оволодіння ж знаннями, уміннями й навичками, способами діяльності відбувається тією мірою, якою учень проявлятиме максимальну індивідуальну активність. А показниками активності учня є його ініціативність, енергійність, інтенсивність діяльності, інтерес, старанність, допитливість, самостійність, саморегуляція, рефлексія діяльності, воля особистості, напористість у діяльності, цілеспрямованість, творчість.

Щодо чинників, які впливають на розвиток пізнавальної активності учнів, то це, передусім, – пізнавальний інтерес. І саме втрата інтересу, як правило, є наслідком зниження їх пізнавальної активності. До того ж ще й навчальна програма недостатньо стимулює розвиток пізнавальної активності; активність учнів з високим рівнем готовності до навчання може гальмуватися (на фоні колективної роботи класу). Звідси скарги батьків (дуже часто і вчителів) на те, що дитина немає вже оригінальності мислення, інтересу до світу, фантазії, яку виявляла на передодні.

Г. Щукіна відзначає, що в інтелектуальній діяльності, під впливом пізнавального інтересу, з'являються такі важливі компоненти активного навчання, як активних пошук, здогад, дослідницький підхід, готовність до розв'язування задач [7, 103]. Тому учень несвідомо буде тягнутися до тієї діяльності, за допомогою якої розвивається, і займатиметься нею настільки і з захопленням доти, доки не оволодіє настільки, що цінність її для розвитку особистості буде вичерпана. Тоді йому потрібен буде новий, складніший вид діяльності, і знайти його допомагає вчитель. Застосування нестандартних пошукових завдань допомагає формувати в учнів творчий стиль мислення і збуджує пізнавальну активність. Тобто учні здобувають уміння встановлювати системні зв'язки і виявляти суперечності, знаходити рішення і прогнозувати можливі варіанти розвитку таких рішень у різних дидактичних ситуаціях. Зазначимо, що у

дидактичних ситуаціях цільовими установками повинні бути навчальні пізнавальні завдання.

В. Буряк акцентує увагу на доцільності використання пізнавальних завдань у навчальній діяльності. На його думку, правильність використання навчальних пізнавальних завдань у різних дидактичних ситуаціях – це ще одна дидактична умова, яка забезпечує ефективність навчальної пізнавальної діяльності. Найбільш повно активізує мислення учнів така система, яка включає три типи пізнавальних завдань. Розглядаючи ці типи пізнавальних завдань, спираємось на поділ В. Буряка [2, 26].

Пізнавальні завдання першого типу вимагають точного опису виявлених у ході спостереження вимірів та оцінки фактів, котрі характеризують об'єкти, що вивчаються. Характер цього типу пізнавальних завдань дає змогу будувати навчальний процес таким чином, що паралельно із засвоєнням знань в учнів цілеспрямовано актуалізуються і системи операційного мислення, виявлені та описані у психологічній асоціативно-рефлекторній концепції засвоєння.

Пізнавальні завдання другого типу вимагають від учнів діяльності, спрямованої на актуалізацію набутих знань для визначення зв'язків та залежностей між вивченими об'єктами або їх окремими якостями чи характеристиками. Під час розв'язання цих завдань учні зазвичай змушені виходити за межі спостережень. Вони повинні формулювати та аргументувати передбачення про конкретні причини змін і пояснити встановлені факти. Це зумовлює необхідність формулювати свої передбачення у такому вигляді, який дає можливість емпірично перевірити чим довести правомірність зробленого висновку чи передбачення. Зазначимо, що виконання цих завдань сприяє цілеспрямованій актуалізації в учнів систем операціонального мислення.

Щодо застосування пізнавальних завдань третього типу, то їх мета – поставити учнів перед необхідністю організувати певним чином власну навчальну пізнавальну діяльність [2, 27]. Отже, цінність використання таких завдань полягає в тому, що вони створюють умови підготовки учнів до розв'язування дослідницьких проблем.

Висновки. Окреслюючи роль процесу формування пізнавальної активності учнів у навчанні в контексті реалізації мети і завдань української освіти, можемо стверджувати, що готовність чи прагнення учнів до оволодіння об'єктом пізнання виявляють себе в усвідомленні мети, яку поставив учитель або сам учень, а також у певному інтересі до проблеми, допитливості. Своєю чергою готовність до діяльності, інтерес ще не означає реалізації потреб у конкретних умовах. Тому, проаналізувавши поняття «пізнавальна активність», розуміємо, що освоєння невідомого спонукає учня до діяльності, тоді як зовнішній вплив відбувається через його психічний стан, вольові якості, емоції, а засвоєння об'єкта пізнання вимагає активності суб'єкта. Звідси пізнавальна активність характеризує індивідуальні особливості людини в процесі пізнавальної діяльності.

Сучасний учитель не зможе успішно працювати, якщо не зуміє максимально залучити кожного учня до активної діяльності, надавши йому статус суб'єкта діяльності. Тому застосування на уроках різноманітних методів, форм та прийомів, спрямованих на активізацію пізнавальної діяльності, сприяє покращенню засвоєння запропонованої інформації. Організація самостійної пошукової роботи учнів потребує постановки якісних завдань, аргументованого і переконливого обстоювання власних поглядів і переконань. Адже вищого рівня активності учнів можна досягти, коли їх мислительна діяльність зосереджується не стільки на засвоєнні й відтворенні готового матеріалу, скільки на самостійному набутті знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристова Л. Активность учения школьников / Л. Аристова. – М. : Просвещение, 1968. – 139 с.
2. Буряк В. Система дидактичних умов ефективної організації навчальної пізнавальної діяльності / В. Буряк // Рідна школа. – 2007. – № 9. – С. 25–27.
3. Галкін С. Активізація навчально-виховної діяльності учнів як засіб підвищення ефективності навчально-виховного процесу / С. Галкін // Управління школою. – 2004. – № 3. – Січень. – С. 12–15.
4. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів / Л. Данилова // Рідна школа. – 2002. – № 6. – С. 18–20.
5. Ігнатенко М. Методологічні та методичні основи активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів старших класів при вивченні математики : автореф. дис. ... док. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (математики)» / М. Ігнатенко. – К., 1997. – 47 с.
6. Костюк Г. Мышление : Педагогическая энциклопедия: в 4-х т. / Г. Костюк. – М., 1964. – Т. 2. – С. 516.
7. Щукина Г. Активизация познавательной деятельности учащихся в учебном процессе : учеб. пос. [для студентов пед. ин-тов] / Г. Щукина. – М. : Просвещение, 1986. – 160 с.
8. Щукина Г. Проблема познавательного интереса в педагогике / Г. Щукина. – М. : Педагогика, 1971. – 352 с.

Статтю подано до редакції 25.05.2014 р.